
Recenze

**Marek Hrubec – Martin Kopecký (eds.): Nová vědecká éra?
Od byrokratické komerce ke kreativě ve veřejném zájmu**
Praha, Nakladatelství Epocha 2021. 160 s.

Nakladatelství Epocha (známé mj. vydáváním knih autora fantasy krváků Františka Kotlety či humoristických knih Miroslava Švandrlíka) vydalo knihu, na které se podílelo i několik pracovníků Filosofického ústavu AV ČR. Název knihy mnohoslibně hovoří o „nové vědecké éře“ a z jejího podtitulu můžeme získat dojem, že se z knihy dozvíme, jak se posunout od vědy otročící ve službách komerce a mořené byrokracií k vědě vedené jenom veřejným zájmem a od byrokracie osvobozené. Současně je tato kniha předkládána jako výsledek bádání v oboru filosofie, takže čtenář by mohl očekávat, že půjde o rozbor s nějakým netriviálním filosofickým rozměrem. Předem říkám, že moje očekávání byla v obou těchto směrech zklamána. Ale popořadě.

V úvodu ke sborníku Marek Hrubec avizuje ambici věnovat se „kritice a vysvětlení byrokraticky a komerčně deformovaného pojetí vědy a jejích institucí v posledních desetiletích a mapování alternativních možností pro novou vědeckou éru“ (s. 7). Jak uvádí dále, jde mu především o „komerční a byrokratickou deformaci akademické sféry“, která „vychází z neoliberálních imperativů rozvíjených v okcidentálních zemích od konce sedmdesátých a na začátku osmdesátých let, jež se v akademických institucích v různých zemích začaly uplatňovat především kolem roku 2000, přestože právní kodifikace těchto trendů přišla někde o trochu později, například v Česku roku 2008“ (s. 9).

Jaké problémy podle něj tato deformace přináší? Zde budu citovat obšírněji:

„Uvedená deformace akademického prostředí způsobila celou řadu problémů, jež uvádějí do vzájemných sporů jednotlivce i celé instituce v Česku a v mnoha dalších zemích. Snahy o transformaci vědce v podnikatele ve vědě, který si musí získávat finance prostřednictvím grantů a jinými způsoby, způsobuje silnou závislost na projektovém financování, které přestalo být jen dobrovolným doplňkem. To s sebou přináší výrazné omezení vědecké činnosti kvůli nutnosti věnovat se různým byrokratickým časovým limitům stanoveným grantovými harmonogramy. To rovněž vyžaduje normativní přizpůsobení (včetně politického) grantovým hodnotícím panelům. Další dimenzí této otázky bylo, a do jisté míry v řadě institucí stále je, přeřeňované unifikované hodnocení výsledků vědy, včetně veřejných

1 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.

institucí, podle kritérií časopiseckých databází vlastněných v hlavních případech privátními firmami. Dalším rozměrem je predátorství velkých zahraničních nakladatelských domů, které si přivlastňují nemalý zisk pramenící z publikování textů napsaných také v institucích placených z veřejných financí. Tím sice výčet problémů nekončí, ale na úvod to stačí.“ (s. 10)

Myslím, že mnoho z problémů, které jsou zde zmiňovány, je reálných. S tím, že jsou vědci zavalováni často zbytečnou administrativou, by asi většina z nich souhlasila. (Na druhou stranu je těžké si představit stav, kdy by si vědci libovali, že je byrokracie netrápí.) O tom, že hodnocení výsledků vědy je často problematické, není pochyb. A stejně i o tom, že se nakladatelé často přizívují na vědeckém provozu. Nechme nyní stranou, zda jde o „snahu o transformaci vědce v podnikatele ve vědě“, o „politické přizpůsobení grantovým hodnotícím panelům“ (s. 9–10) atd., a podívejme se, v čem Hrubec vidí nápravu daného stavu.

Nakolik mu rozumím, lze jím předpovídanou nápravu shrnout pod hlavičku „posun směrem k vědecké kreativitě ve veřejném zájmu“, která „vyžaduje redefinici pojetí vědy, jež je elitářsky uzavřeno potřebám, které vyjadřuje obyvatelstvo“ (s. 10). To se mi zdá být zásadně problematické, ale než se pokusím vysvětlit proč, podívejme se na celou situaci s postavením vědy a jejího financování z poněkud jiného úhlu.

Myslím, že není pochyb o tom, že vyspělý stát, jakým je ten náš, by měl financovat vědecký výzkum. Je ovšem nepochybně potřeba, aby investoval do skutečné vědy, ne do něčeho, co si na vědu jenom hraje. Přitom povolání vědce je jistým privilegiem – bývá spojeno se slušným platem (i když minimálně u nás nijak závratným), velkou mírou nezávislosti (zvláště v humanitních a společenských vědách, o které v knize především jde), s jistou mírou společenské prestiže, a často bývá i zajímavé, až dobrodružné. Zdá se mi být také nepochybné, že schopnosti rozvíjet vědu nemá zdaleka každý, takže mezi adepty je třeba podle toho vybírat. Z toho ovšem vyplývá, že musíme mít nějaký mechanismus, který bude „oddělovat zrno od plev“, který bude z adeptů na kariéru vědce vybírat ty, kteří pro ni mají skutečné schopnosti a kteří se jí jsou schopni a ochotni se produktivně věnovat. Proto se podle mne ti, kterým jde o „redefinici pojetí vědy“ ve výše uvedeném smyslu, nemohou pomínout kardinální otázkou: *Jak poznáme skutečně kvalitní vědeckou práci?* To, že se jí autoři v tomto svazku úspěšně vyhýbají, mi připadá jako zásadní nedostatek.

Jak může vypadat mechanismus hodnocení vědeckých výkonů, který by takové „oddělování zrna od plev“ realizoval? Je zde zřejmě několik možností:

- (1) Vědecké výkony si budou navzájem hodnotit sami vědci podle nějakých svých interních kritérií.
- (2) Vědecké výkony se budou hodnotit podle nějakých externích (třeba ekonomických) kritérií, která mají co dělat s přínosem vědy pro společnost.
- (3) Vědecké výkony se budou hodnotit podle nějakých „objektivních“ kritérií, třeba bibliometrie.

Se všemi těmito možnostmi už máme různé zkušenosti. Myslím, že tím, co Hrubec nazývá „neoliberálním a následným ordoneoliberálním pojetím vědy“, byl v našich podmínkách pokus o aplikaci kritéria typu (2), konkrétně ekonomického přínosu vědy pro národní hospodářství, se kterým u nás přišla Topolánková vláda. Pravda, ten pokus byl velmi nepodařený, i když důvody toho já asi vnímám jinak než Hrubec. Podle mne spočíval základní problém v tom, že tehdejší politici vůbec nepochopili, že existuje rozdíl mezi základním výzkumem a výzkumem aplikovaným a že zkušenosti ukazují, že i aplikovaný výzkum může být nejpřínosnější, když se může opřít o výzkum základní, u kterého se ekonomická efektivita či rentabilita obvykle přímo měřit nedá.

Paradoxní mi ovšem připadá, že to, co vyzývá Hrubec, vlastně spadá do stejné kategorie hodnocení. Jestliže chce totiž měřit kvalitu výzkumu potřebami, které vyjadřuje obyvatelstvo, pak je to opět pokus ukotvit vědu v externím rámci nějakých potřeb, které jsou však v tomto případě – na rozdíl od ekonomického výkonu – naprosto iluzorní. Pochybuji o tom, že něco jako „potřeby, které vyjadřuje obyvatelstvo“ (s. 10), skutečně existuje (alespoň v podobě, která by byla použitelná pro hodnocení výsledků vědy).

Máme tady ovšem ještě dvě další možnosti, z nichž zvláště ta první může vypadat docela přitažlivě. Kdo jiný by měl hodnotit výsledky vědy než ti, kdo jim skutečně rozumějí, to znamená sami vědci? A zdá se mi, že v současné době se hodnocení vědy v naší zemi otáčí právě tímto směrem. Je ale potřeba si uvědomit, že tento druh hodnocení má také svá úskalí. Představme si, že by nám někdo řekl, že někde existuje nějaký výzkumný ústav, jehož výsledky jsou publikace, které si sám vydává a sám si je i hodnotí jako vynikající. Asi bychom o smyslu tohoto ústavu velmi pochybovali. A je, myslím, třeba si uvědomit, že ani věda jako celek nemůže připomínat takový ústav: očekává se od ní nějaký přínos, který bude srozumitelný i pro ty, kdo nejsou vědci.

Pak je s tímto hodnocením spjat ještě jeden problém. Existuje totiž reálné nebezpečí, že povede k vytváření mafiózních bratrstev navzájem se podporujících akademiků, kteří mezi sebe nepustí nikoho zvenčí. To je podstatné zvláště v humanitních a společenských vědách, které, jak víme z historie, často postupují kupředu skrze jedince, kteří se dokážou vzepřít současné ortodoxii a přijít s něčím radikálně novým.

Právě z těchto důvodů se v devadesátých letech ti, kdo se u nás snažili ustanovit systém hodnocení vědy, obrátili k hodnocení typu (3), to jest k hodnocení pomocí bibliometrických údajů. Tak vznikl onen nechvalně známý kafemlejnek, který měl zvláště v případě humanitních věd značně absurdní rysy, protože odmítal vzít na vědomí, že pro časopisy těchto oborů se nepočítají impakt faktory (a pro knihy už vůbec ne), a tyto obory jsou tedy tímto způsobem apriori diskvalifikovány, takže dneska je, minimálně v tomto smyslu zaslouženě, považován za naprostou hloupost. Je však třeba ho posuzovat v kontextu oněch dalších možností hodnocení,

protože když se na něj podíváme takto, je tu stále ještě otázka, jestli po nějakých úpravách nemůže být nejméně nedobrým ze všech těch nedobrych řešení.

Tohle ale není tématem recenzované knihy. Podívejme se tedy na to, co se z knihy skutečně dovíme. Krátce shrňme jednotlivé příspěvky, které ji tvoří.

Emil Višňovský ve svém článku poukazuje na to, co vidí jako ohrožení samého akademického světa: „Procesy produkcie poznania a vzdelania, ktoré sú v kompetencii akademického sektora, tj. akademických inštitúcií základného výskumu a univerzitného vzdelávania, však vo svete i u nás ostatné desaťročia čelia zásadným výzvam na transformáciu do takej miery, že to otriasa ich akademickou identitou.“ (s. 14–15) Jde především o kritéria posuzování vědeckého výkonu: „Rozvoj a kvalitu vedeckého poznania však nemôžeme hodnotiť len a ani primárne podľa počtov publikácií či citácií, nech už sú tieto akékoľvek. Toto je práve neoliberala deformácia, do ktorej upadla súčasná veda, a to nielen u nás. ‚Jednotkou‘ – a to až na úroveň jednotlivých vedeckých pracovníkov –, podľa ktorej treba hodnotiť vedeckú prácu každého, je ‚vedecké dielo.‘“ (s. 23)

Nemyslím si, že by někdo pochyboval o tom, že historie nás vědce nebude hodnotit podle počtu publikací, ale podle skutečného přínosu, který se stává obvykle patrný až s určitým odstupem. Současně si ale myslím, že nezávisle na tom je třeba urgentně řešit onen problém, o kterém píšou výše: totiž kdo bude mít nárok na onen privilegovaný post vědce a kdo bude i přes své ambice odkázán na to, aby si hledal nějaký jiný způsob obživy. Je symptomatické, že toto Višňovský ani další autoři zastoupení v tomto sborníku jako by nevidí.

Následující článek Stanislava Štěcha je docela přehledným rozbořem problémů, které se vážou k hodnocení výsledků vědy a jeho implementaci v Česku v posledních desetiletích. Štěch si navíc od uvedené problematiky, na rozdíl od jiných autorů tohoto sborníku, udržuje určitý odstup, takže je schopen uvažovat i o názorech, ke kterým se sám nehlásí. Také on považuje za zdroj všech problémů neoliberalismus, ale na rozdíl od dalších přispěvatelů se alespoň snaží naznačit, co tím termínem myslí. Cituje Michela Foucaulta, podle kterého neoliberalismus charakterizuje to, že se snaží „rozšířit tržní racionalitu, nabízí její analytická schémata a doporučuje její kritéria rozhodování do oblastí, které nejsou výlučně nebo primárně ekonomické“ (s. 29). Já se ale nemohu zbavit pocitu, že ve financování vědy (podobně je tomu u spousty dalších společenských institucí) je něco, co trh skutečně připomíná. Jsou tu totiž na jedné straně zájemci o pozice ve vědeckých institucích („prodávající“) a na straně druhé „kupující“ (to jest vědecké instituce většinou zastoupené nějakými komisemi), kteří si mezi nabídkami „prodávajících“, tj. jejich schopnostmi, znalostmi a podobně, vybírají. A mechanismy tohoto „trhu“ je naprosto klíčové nastavit, protože množství peněz, které může stát vkládat do vědy, samozřejmě ani zdaleka není neomezené.

Další článek, jehož autorem je Joe G. Feinberg, se zabývá problematikou grantů a působením Grantové agentury České republiky. Feinberg vyjmenovává spoustu

problémů, které se ke grantovému systému váží, a v umírněnější verzi svého závěru prezentuje i různé nápady jak by je šlo odstranit nebo zmírnit. V ostřejší verzi závěru pak vyzývá rovnou k bojkotu Grantové agentury. Já docela chápu, že někdo může být fungováním Grantové agentury frustrován, nebo může mít pocit, že s ním osobně zachází nefér. Tento systém má velmi daleko k dokonalosti. Také je jistě možné diskutovat o tom, jaký je rozumný poměr mezi institucionálním a grantovým financováním. Považuji ale za nutné podotknout, že problémy, které vznikají v souvislosti s posuzováním vědeckých výkonů při rozhodování o přidělování grantů, nikam nezmizí, ani když se grantů a Grantové agentury zbavíme. I u institucionálních prostředků se musíme rozhodovat, komu je přidělit a komu ne, pokud nechceme prostě každému, kdo se jednou jakýmkoliv způsobem dostane do akademické instituce, dát do konce života bílko šek na to, že v této instituci může dělat, co chce.

Feinbergův příspěvek je doplněn následujícím článkem Radima Hladíka, který je ovšem jiné povahy než ostatní texty tohoto sborníku: čistě shrnuje a analyzuje některá faktická data týkající se fungování Grantové agentury za poslední léta (a jde tedy o text poněkud jiného žánru než předcházející příspěvky).

Následující dva články, které napsali Martin Kopecký a Martin Profant, se netýkají jenom vědy, ale univerzitního vzdělávání, čímž do hry vnáší další okruh problémů, do jehož diskuse se zde již nechci pouštět, protože by nás to zavedlo příliš daleko od ústředního tématu knihy, jímž je věda. Oba autoři ovšem souzní s ostatními příspěvky, pokud jde o zhoubný vliv neoliberalismu; avšak zatímco Kopecký se dopracovává k relativně smířlivějšímu závěru, že „neoliberální vliv na oblasti vědy, výzkumu a vzdělávání... lze v mnohém kritizovat a odmítat, nelze ale současně předem odmítat samotný požadavek na spolupráci vědy a dalších sociálních aktérů včetně politiky, byť by tato politika byla z přesvědčivých důvodů vyhodnocena jako špatná“ (s. 81), Profant si žádné servítky nebere: „čas zbraní kritiky [dávno] minul, přišel čas kritiky zbraněmi“ (s. 94). (Že by nějaký nový výstřel z Aurory?)

Tématem následujícího článku Marka Hrubce je, řečeno jeho vlastními slovy, „transnacionální rozvoj kritických humanitních a sociálních věd realizovaných ve veřejném zájmu, konkrétně v úzkém vztahu k podstatně intenzivnější kontrole a výkonu moci veřejností v komplexnějších strukturách společenského systému, než tomu je dosud“ (s. 97). Tady je tedy zpátky onen „veřejný zájem“, o němž jsem už výše pochyboval. Ne že bych na velmi abstraktní úrovni netušil, co to „veřejný zájem“ je (já osobně si třeba myslím, že je ve veřejném zájmu mít veřejnoprávní televizi či mít sociální služby, které starým či hendikepovaným lidem pomáhají k co nejdůstojnějšímu životu), jak ale zjistíme, co je takovým „veřejným zájmem“ ve vědě? Jak zjistíme, které výsledky, jež vědci vyprodukují, jsou ve veřejném zájmu, a které nikoli? To je něco, co jsem se doufal dozvědět z této knihy, co jsem v ní však nikde nenašel.

Poslední článek sborníku, jehož autorkou je Anke Grotlüschenová, přináší v kontextu této knihy nečekaně věcný rozbor role „globální politické gramotnosti“ v současném globalizujícím se světě. Sleduje sice nepřilíší překvapivou tezi, že tato role, stejně jako vzdělávání vedoucí k takové gramotnosti jsou podstatné, ale nezůstává u tohoto konstatování a podrobně rozebírá různé pohledy na tento problém, definované zejména různými nadnárodními organizacemi, jako jsou UNESCO nebo OECD.

V knize jsou rozebírány některé reálné problémy související s vědou a jejím hodnocením (plus nějaké problémy které se mně osobně zdají iluzorní). Jinak se mi ale tato kniha jeví v mnoha ohledech jako problematická. Jedna věc je, že kniha je natolik heterogenní, že je zcela jasné, že se nejedná o monografii, za kterou se vydává, ale o sborník. Z toho, co jsem o jednotlivých příspěvcích řekl, se mi zdá být zřejmé, že zde skutečně není nic, co by spojovalo všechny texty v ní obsažené, a to ani z hlediska obsahu, ani z hlediska žánru. (Vedle v podstatě faktografických pojednání zde najdeme více či méně sršatou kritiku různých aspektů současného stavu hodnocení vědy i to, co bych já označil prostě za publicistiku.)

Druhá věc je filosofický přínos této knihy, který mi uniká. Pokud by se mělo jednat nikoli o filosofickou monografii, ale o soubor publicistických textů hodnotících vývoj organizace vědy v naší zemi z určité, řekněme velmi radikální perspektivy, pak by mi to dávalo jistý smysl; kniha je ale prezentována jako výsledek práce „v rámci výzkumného programu ‚Globální konflikty a lokální souvislosti‘ Strategie AV21“, takže bych očekával, že nepůjde jenom o publicistiku. Je samozřejmě nemožné nějak prokazovat, že něco není filosofie, já ale nevidím žádný takový hluboký ponor do tématu a jeho souvislostí, který by si zasloužil přízvisko „filosofický“.

Případá mi také poněkud nemístné, že se problémy s organizací a hodnocením vědy, které se v knize probírají, z velké části hrnou na hlavu strašáka neoliberalismu. Tím vzniká dojem, že za všechno může nějaká neoliberální politická garnitura, a když nebudeme mít v čele státu takové neoliberální zaslepence, bude všechno v pořádku. Myslím, že toto je nesmyslné zjednodušení. Ne že by politici neudělali v nastavování měřítek hodnocení vědy spoustu chyb. Ale i pokud jich mají více na svědomí ti, v souvislosti s nimiž lze mluvit o neoliberalismu, problém hodnocení vědy nemá jednoduché řešení. (Podle mého soudu je jedinou možností tvořit kritéria, která by eklekticky propojovala výše uvedené kategorie (1)–(3) a která by se případně průběžně upravovala podle aktuální situace.) A hlavně: v knize nevidím ani náznak žádného konkrétně implementovatelného řešení, které by nás vedlo do oné „nové vědecké éry“, o které hovoří titul knihy.

Domnívám se ovšem, že to, čemu se my vědci musíme z morálních i „politických“ důvodů nutně vyhnout, je vyvolávání dojmu, že nechceme být nijak hodnoceni, protože jsme prostě Vědci s velkým V a je třeba nás nechat pracovat. Myslím, že vědecké prostředí může skutečně prosperovat jenom do té míry, do jaké bude otevřené, to jest přístupné novým podnětům a novým lidem, což zase předpokládá, že se v něm neudrží ti, kteří skutečnou vědu nedělají. Z tohoto důvodu

se domnívám, že požadavek takového hodnocení vědy, které si neprovádějí jenom sami příslušníci vědeckého establishmentu, není jenom nějakým neoliberálním výstřelkem, ale je to něco, bez čeho se rozumná věda neobejde.

Já osobně mám pocit, že jsme od revoluce už zažili různé pokusy o ustanovení mechanismů přidělování peněz vědcům, většinou nepříliš povedené, a někdy dokonce zcela zpackané. (Ale přestože musím, někdy třeba i složitě, vykazovat výsledky své práce, nemám pocit, že by se ze mne stal „podnikatel ve vědě“.) Pokud ale chce někdo za tímhle vidět zlou vůli nějakých neoliberálů a „privátních firem“, které sledují jen svou pokřivenou ideologii nebo svůj hamižný zájem, pak je mi divné, že stejnou optiku nepoužije i na nás vědce: proč z toho my vycházíme jako ti, kdo nesledují své vlastní zájmy (tj. uchování svých, i když sice nijak skvěle, ale slušně placených míst ve vědeckých institucích) a nemají žádnou ideologii, jenom nezištně slouží vědě?

Jaroslav Peregrin

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha
peregrin@flu.cas.cz

**Jindřich Karásek: Diference jako princip vědomí a její překonání
*Analýzy a interpretace k problematice vědomí a sebevědomí
v německé filosofii od Wolffa po Hegela*¹**

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2021. 432 s.

Filosofie německého idealismu je metodicky postavena na principu „produktivity antinomie“, poznamenává Jindřich Karásek asi v první třetině monografie (s. 116).² Toto určení vystihuje nejen předmětné období, ale celou recenzovanou knihu. Čtenář se zde seznamuje s tím, jak myslitelé – od Wolffa přes Kanta a Fichta až po Schellinga a Hegela – chápali vztah identity a diference, který je ustavující pro samo vědomí. Přinejmenším v Hegelově koncepci je určující i pro sféru objektivit, tedy objektivního ducha. V kontextu českého prostředí se v případě této

1 Tato recenze vznikla byla podpořena projektem „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.

2 Všechny stránkové odkazy v závorkách v textu se vztahují k recenzované publikaci.